

Veljko Rus

NEEKONOMSKI VIDIKI LASTNIŠTVA

Avtor obravnava nekatere neekonomske funkcije lastnine v družbah na prehodu v postkapitalizem. Stare popredmetene lastniške družbe kot tudi nove razpredmetene nelastniške družbe (jugoslovanski primer) so vzdrževale razkol med delom in lastništvom. Korekcija je mogoča le v tesni povezanosti med delom in lastnino. Reprofesionalizacija dela, do katere bo prišlo, ne bo vodila le k bolj kreativnemu in osebneru delu, ampak tudi k bolj osebnim in zasebnim oblikam lastnine.

Tem razvojnim procesom se ne bodo izignile tudi socialistične družbe. V Jugoslaviji se je družbena lastnina uresničila kot dejanska ukinitve lastnine. Ob lastnino je bila celotna populacija, oblast pa je prevzela nadzor nad celotno ekonomijo. Po mnenju avtorja je nujen proces "reprivatizacije" družbene lastnine. Samoupravljanje bi postalo mogoče šele s pluralizmom lastniških oblik. Dokler so namreč proizvodna sredstva v družbeni lasti, je družba delodajalec, delavci pa imajo mezdni status. Šele s samozaposlovanjem bi bilo mogoče konstituirati samoupravljanje.

The author discusses some non-economic functions of property in societies in transition to post-capitalism. Former reified societies as well as de-reified non-ownership societies (the Yugoslav case) have maintained split between work and ownership. A possible correction is seen in joining work to ownership. A re-professionalization of work which will come about will not only lead towards more creative and personalized work but also to more personal and private forms of property.

Socialist societies will not be able to avoid these developmental trends. Yugoslavia is characterised by social ownership as a real suppression of property. Everybody loses property so that the authorities can control the economy instead of everybody. The author claims that a process of "re-privatization" of social property is necessary. Namely, as long as the means of production are socially owned, society is the employer and workers have wage status. Only through self-employment would the constitution of self-management really become possible.

lastnina, postkapitalizem, samoupravljanje, sinteza dela in lastnine, profesionalizacija dela in intelektualizacija kapitala, reprivatizacija družbene lastnine.

Uvod: Lastnina ali lastništvo

V zadnjih petih letih je izšlo zelo veliko razprav o družbeni lastnini. Skoraj vse obravnavajo družbeno lastnino z ekonomskega in pravnega vidika. Zato ni čudno, da so v ospredju tisti problemi, ki se nanašajo na prilaščanje in na razpolaganje z redkimi dobrinami. Lastnina ima seveda lahko tudi druge funkcije, npr. funkcijo varnosti, neodvisnosti, kontinuitete, užitka itd.

V pričujočem tekstu bom obravnaval predvsem neekonomske funkcije lastnine, saj je evidentno, da pri razmišljanju o vlogi in o oblikah lastnine v postkapitalističnih družbah ne bi smeli zanemariti neekonomskih funkcij lastnine.

Pri obravnavanju neekonomskih funkcij lastnine se menja tudi predmet obravnave: ne gre več samo za obravnavo lastnine, ampak tudi za obravnavo lastništva; ne gre več samo za obravnavo odnosov med stvarmi, ki so posredovane z lastninskimi subjekti (O-S-O), ampak tudi za obravnavo odnosov med ljudmi, ki so posredovani z lastninskimi objekti (S-O-S).

Lastništvo bom obravnaval predvsem z naslednjih treh vidikov: s civilizacijskega ali antropozofskega vidika, s socializacijskega ali societalnega vidika in z organizacijskega

ali sociotehničnega vidika.

Z antropozofskega vidika bom obravnaval predvsem razmerje med BITI in IMETI, oziroma med bivanjem in posedovanjem. S societalnega vidika bom obravnaval predvsem tiste funkcije lastnine, ki omogočajo maksimalno socializacijo lastniških subjektov, z organizacijskega vidika pa bom obravnaval predvsem razmerje med delitvijo dela in lastnino.

Literatura o zgoraj omenjenih neekonomskih vidikih lastnine in lastništva je dokaj skromna, v jugoslovanskem prostoru pa je prazaprav ni. Zaradi tega je razumljivo, da ima moja razprava predvsem funkcijo zgodnjega opozarjanja na tiste vidike lastništva, ki pri koncipiranju postindustrijske, postkapitalistične in postmoderne družbe ne bi smeli biti zanemarjeni.

Lastniška civilizacija: Razmerja med biti in imeti

Najbolj fundamentalno kritiko vseh - ne samo kapitalističnih - lastniških družb je pred dobrimi 50 leti podal Gabriel Marcel v svoji knjigi *L'Être et l'Avoir* (Marcel, 1934). Utemeljil jo je na razmerju med bivanjem in posedovanjem, med tem, kar sem in tem, kar imam. Osnovni paradoks lastniške eksistence je v tem, da nisem to, kar imam in sem to, česar nimam. Moja eksistenca je neodvisna od moje posesti: če jo kopicim, s tem ne bogatim tega, kar sem, svoje eksistence. Lahko pa dosežem nasprotno: če to kar sem (svojo eksistenco), objektiviram, jo sprevačam v nekaj, kar imam, kar posedujem. Po Gabrielu Marcellu je najbolj radikalen akt samopredmetenja samomor, s katerim v celoti popredmetim svojo lastno eksistenco. Razumljivo je torej, da krščanstvo nasprotuje samomoru, saj pomeni dokončno razvrednotenje (božje) eksistence, ki je prisotna v meni. Smisel življenja je v razpredmetenju tega kar imam in njegova sublimacija v to, kar sem; v takšnem razpredmetenju je intenziviranje eksistencialne gostote.

Gabriel Marcel svoje kritike ni usmeril v polit-ekonomske, ampak v kulturno-civilizacijske osnove lastniških družb, v katerih se odnos med kulturo in civilizacijo reflektira prav v razmerju med bivanjem in posedovanjem, med eksistenco in posestjo. Tudi za Marxa lahko rečemo, da je svojo kritiko usmeril najprej v globalne probleme lastniških družb in se šele potem lotil analize polit-ekonomske strukture kapitalistične družbe. Njegova kulturno-civilizacijska oziroma antropozofska kritika lastniških civilizacij je najbolj izrazita v naslednjem tekstu: "Privatna lastnina nas je naredila tako neumne in omejene, da je nek objekt naš samo tedaj, ko ga posedujemo, ko eksistira za nas kot kapital, ali pa tedaj, ko ga jemo, pijemo, pazimo, naseljujemo itd., skratka, ko ga na nek način uporabljamo... Na ta način so bili vsi fizični in intelektualni senzorji zreducirani na alienirano obliko vseh teh čutov, na čut za imetje. Človeško bitje naj bi bilo zreducirano na absolutno siromaštvo, da bi lahko iz sebe rodilo, vse svoje notranje bogastvo" (Marx, 1961). Zdravilo za človekovo popredmetenje naj bi bilo torej v razpredmetenju; z razpredmetenjem naj bi človek ponovno dosegel svojo osebno polnost.

Ta kompleks svetega Frančiška Asiškega, ki se je odpovedal posvetnemu bogastvu in od vsega posvetnega prinesel v samostansko življenje le delovno orodje, je prisoten pri večini marksističnih intelektualcev. V negativni obliki, se pravi kot negacija popredmetenega sveta, je najbolj izrazit pri Goldmanu v njegovem tekstu "O reifikaciji" (1962) in v mojem tekstu *Socializem in lastništvo* (Rus, 1961).

Goldman zavrača sodobno kapitalistično družbo zaradi tega, ker je popredmetena oziroma zaradi tega, ker je z dominacijo ekonomije nad vsemi drugimi sferami družbenega življenja ustoličila fetišizem blaga in degradirala celotno družbeno dejavnost na blagovno proizvodnjo.

Medtem ko se Goldman ukvarja predvsem s popredmeteno realnostjo lastniške družbe, se jaz ukvarjam predvsem z lastniškim subjektom; ta je rojen za sebe; kot gospodar, lastnik ali oblastnik, je vzrok samemu sebi in zato absolutno avtonomen. Ker je takorekoč obsojen na svobodo (Sartre, 1948), svobodo ima in sam ni svoboden; to se

kaže v neprestani obrambi svobode in v nenehni degradaciji socialnega okolja v predmet (ob)lastniške kontrole. Kazen za njegov izvorni greh je intransigentni odnos do okolja in osamljenost, ki se konča s samodestrukcijo.

Positivno alternativo nelastniškemu svetu srečamo v bolj zaokroženi obliki šele 15 let pozneje pri Frommu in sicer v njegovem delu *To Be or to Have* (Fromm, 1976). V omenjenem delu pripisuje novemu človeku naslednje dimenzije:

- iskanje varnosti in samoidentitete v ljubezni, zaupanju in solidarnosti, ne pa v posedovanju, kontroli sveta itd.;
- spoznanje, da nič in nihče izven njega samega ne more biti vir življenjskega smisla; šele razpredmetenost je lahko vir intenzivne aktivnosti, ki je posvečena skrbi za druge;
- radost, ki je posvečena skrbi za druge;
- ljubezen in spoštovanje do življenja v vseh njegovih manifestacijah;
- spoznanje, da je sveto vse, kar omogoča življenjsko rast;
- omejevanje zavisti, sovraštva in varljivih utvar;
- kultiviranje ljubezenskih zmožnosti;
- omejevanje lastnega narcisizma;
- ohranjanje nedolžnosti toda ne naivnosti itd.

Nasprotje stari lastniški družbi, ki je bila popredmetena, naj bi bila razpredmetena nelastniška družba, nasprotje lastniškemu subjektu pa novi ljudje, ki spominjajo na otroke cvetja iz 60 let.

Jugoslovanski koncept družbene lastnine kot nelastnine povsem ustreza tovrstnim predstavam o razpredmetenem značaju postkapitalističnih nelastniških družb. Realni tok dogajanja je pokazal, da takšna razpredmetena nelastniška civilizacija ni mogoča, saj se za pravno fasado nelastniške družbe ohranja absolutni ob-lastnik. Ta dvojnost je rodila drugo dvojnost: politično-pravni MONOPOL na razpolaganje z družbeno lastnino in ekonomsko PROSTITUIRANJE družbene lastnine. Monopol se kaže v neodgovornem upravljanju, prostituiranje pa v anarhičnem prisvajanju na osnovi družbenih proizvodnih sredstev.

Korekcija: Simbioza dela in lastnine

Korekcijo popredmetenemu projektu lastniške družbe in razpredmetenemu projektu nelastniške družbe lahko najdemo v Lockeovih tezah o tesni povezanosti med delom in lastnino. Locke v zvezi s tem pravi v paragrafu 27: "Čeprav zemlja in vsa živa bitja pripadajo vsem ljudem, ima sleherni človek lastninsko pravico na svoje lastno delo. Nihče drug razen njega nima nobene pravice na to. Si'a njegovega telesa in delo njegovih rok so njegova last. V to, kar pridobi iz narave in kar pusti v njej, vlaga svojo silo; z njo združuje nekaj, kar je povsem njegovega. Na ta način dela iz nje svojo lastnino. S tem, ko jo izloči iz prvotnega stanja in ko v to naravo vloži svoje delo, s tem izključi pravico drugih ljudi nanjo. Zaradi vložene delo postane le ta nepreklicno lastnina delavca in nihče drugi kot on nima pravice na to, kar si je prisvojil..." To še posebej velja za zemljo. V zvezi s tem pravi v paragrafu 32: "Glavni predmet lastnine seveda niso njeni plodovi in živali, ki so na njej, temveč zemlja kot taka, z vsem, kar je v njej in na njej... Zemlja je v tolikšni meri človekova lastnina, kolikor jo okopava, sadi,boljšuje in kultivira in kolikor lahko iz nje pobira sadove" (Locke, 1964). S tem, ko vlaga posameznik svoje življenjske moči in svoje delo v zemljo, s tem ko jo kultivira, si pridobi ne samo pravico na sadove svojega dela, ampak tudi pravico na zemljo kot delovno sredstvo! Po Lockeu si torej delavec z delom ne prilašča samo rezultatov dela, ampak tudi delovna sredstva. Še več: kolikor je izključni kultivator zemlje, ima tudi izključno pravico razpolaganja z njo.

Lockeov koncept simbioze dela in lastnine so prevzeli pravzaprav vsi pomembnejši socialni filozofi 18. in 19. stoletja. Po Kantu se človekova svobodna volja objektivira z delom in z delom si hkrati prisvaja njegove plodove. Po Heglu je lastnina eden od pogojev za osebno samorealizacijo posameznika: če hoče objektivirati svojo svobodno voljo, jo mora znati preslikati v zunanji svet. S takšno objektivacijo svoje volje dobi

posameznik tudi "absolutno pravico prilaščanja teh reči" (Hegel, 1951, & 44). Svoboda se na ta način objektivira v lastnini. In potem - v skladu z Lockeom še dodaja v & 59, da je dejansko lastninsko razmerje zagotovljeno le s trajno uporabo; trajna uporaba zagotavlja faktično lastniško razmerje med lastnikom in lastnino.

Vendar pa uvede Hegel pomembno distinkcijo v Lockeovo pradijmo in sicer s tem, da dosledno razločuje med lastnino in posestjo. V zvezi s tem opozarja, da pravica razpolaganja ni še zadosten pogoj za lastništvo; potrebna je objektivacija svobodne volje v predmetni svet, s katerim razpolaga. Velja seveda tudi obratno: tudi lastnina ni še zadostni pogoj za posest; prilaščanje, ki se dogaja z objektivacijo svobodne volje, mora biti priznано tudi od drugih; šele s tem postane lastnina tudi trajna posest (ibid, & 51).

Prudhon gre v tej smeri še korak dlje, ko trdi, da je razlikovanje lastnine od posesti umeten produkt civilnega prava. Prvotno sta se lastnina in posest med seboj prepletala, zato prilaščanje, ki je temeljilo na delu, ni rojevalo socialne neenakosti. Šele s tem, ko se je posest kot pravni akt ločila od lastnine, ko prilaščanje ne poteka več izključno na podlagi dela, šele tedaj je lastnina postala vir neenakosti in "mati tiranije". Prudhon je torej našel ključ za socialno neenakost povsem drugje kot Rousseau. Rousseau je namreč menil, da je mogoče neenakost omejiti z majhno lastnino in majhno obrtjo, zato ni pristajal na neomejeno veljavo Lockeove paradigme. Ker pa mu je po tej logiki pravzaprav zmanjkalo tal pod nogami, se je zatekel k tisti pradijmi, ki jo v sodobnem svetu srečujemo v realsocialističnih državah: "Sadovi pripadajo vsem, zemlja pa nikomur" (Rousseau). Na ta način je Rousseau v imenu enakosti zavzel isto stališče kot so ga zavzeli njegovi nasprotniki v imenu svobode in neenakosti. De facto je pristal na ločevanje dela od lastnine.

V ločevanju dela in lastnine vidi izvorni greh sodobnih družb tudi Tawney (1920): "Privatna lastnina sama po sebi ne korumpira načel marljivosti, pač pa jih korumpira tista privatna lastnina, ki je ločena od dela; ob tem je ideja nekaterih socialistov, da je privatna lastnina na zemljo, ali na kapital nedopustna, pravzaprav primer sholastičnega dlakocepstva" (Tawney, 1920:86). Osnovni problem ni v tem, ali naj privatna lastnina obstaja ali ne, ampak v njeni funkciji. Privatna lastnina naj bi bila "sredstvo za kreativno delo, ne pa nadomestek zanj". Po Tawneyu ni legalno zaščiten zaradi tega, ker nekdo vleče rento, ampak zaradi tega, ker brez varnosti, ki jo nudi lastnina, ne bi bilo mogoče proizvajati in upravljati družbenega bogastva. Tawney opozarja tudi na to, da je bilo izrazito poudarjanje ekskluzivnega značaja lastnine naperjeno v 17. stoletju proti fevdalni gospodi in proti fevdalni državi, ki si jo je prepogosto skušala prisvojiti.

V drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja, ko je Tawney pisal omenjeno delo, funkcija privatne lastnine ni bila več v tem, da zaščiti producente pred posegi brezdolne aristokracije in pred samovoljnimi davki neustavnih monarhičnih držav, ampak je postajala instrument nekontroliranega akumuliranja velikega kapitala in instrument spekulativnega pretakanja kapitala iz rok majhnih producentov v roke velikih poslovnih družb.

Z uveljavljanjem industrializacije in velikega kapitala se je torej družbena funkcija privatne lastnine bistveno menjala; namesto "aktivne" je postajala vse bolj "pasivna". Namesto, da bi bila instrument dela, je postajala vse bolj instrument eksploatacije in uporabne moči; vezi med dobičkom in delom, med močjo in odgovornostjo, so se vse bolj rahljale.

Velika zasluga Tawneya je, da je uveljavil funkcionalno analizo lastnine. Z njo je ugotovil, da lahko ista oblika lastnine - v našem primeru privatna - opravlja različno, celo nasprotno družbeno funkcijo. Ta prehod od analize lastniških oblik k analizi funkcij, ki jih imajo v družbi, pomeni isto, kot če v slovnici preidemo od analize besednih vrst k analizi stavčnih členov.

V skladu s tem preobratom je skušal Tawney izpeljati tudi novo klasifikacijo različnih vrst privatne lastnine; deli jih na tiste, ki opravljajo aktivno funkcijo, se pravi na tiste, ki so "aktivno uporabljene s strani lastnika za to, da omogočajo opravljanje poklica, ali pa omogočajo vzdrževanje posesti" in na tiste, ki opravljajo pasivno funkcijo in se uporabljajo za plenjenje, eksploatacijo ali akumulacijo moči". Med aktivne vrste privatne lastnine je uvrstil naslednje:

- lastnina na dohodek, ki izvira iz opravljenih osebnih uslug;
- lastnina, ki je potrebna za vzdrževanje zdravja in osebnega ugodja;
- lastnina na zemljo in na orodja, ki jih lastniki neposredno uporabljajo;
- lastnina na avtorske pravice in pravice, ki izvirajo iz patentov.

Med pasivne (lahko bi rekli tudi parazitske) vrste privatne lastnine pa je Tawney uvrstil naslednjih pet:

- lastnino na zemljiško rento in na čiste obresti;
- lastnina na kvazi-rento, se pravi na dobit, ki izvira iz sreče;
- lastnino na monopolne dobičke;
- lastnino na rento urbanih zemljišč;
- lastnino na royalties.

Prve štiri vrste omogočajo uspešno opravljanje dela, drugih pet pa te funkcije očitno nima; prve štiri stimulirajo delavnost in kreativnost, drugih pet pa brezdolje in parazitizem. Prve štiri zagotavljajo, da bo slehernik lahko užival sadove svojega dela, druge štiri pa ne. Vidimo, da je pravzaprav Tawneyeva kritika privatne lastnine bolj precizna in hkrati tudi bolj radikalna, kot pa so socialistične ideologije, ki zavračajo privatno lastnino nasploh. V tej zvezi moramo opozoriti tudi na Marxovo odstopanje od načela, ki ga je formuliral v Nemški ideologiji: "Od vsakega po njegovih zmožnostih in vsakemu po njegovih potrebah". Namesto te utopije je pristal na buržuazno pravico: "od vsakega po njegovih zmožnostih in vsakemu glede na njegovo delo". Njegovo utopijo uresničujejo šele socialne države s tem ko, v drugi polovici tega stoletja prevzemajo odločilnejšo vlogo v redistribuciji narodnega dohodka.

Med marksističnimi misleci je zanimiv Erich Fromm, ki je v klasifikaciji lastninskih vrst, ki nimajo funkcije privatne lastnine, ubral podobno pot kot Tawney.

Mednje uvršča:

- lastnino, ki si jo je posameznik sam ustvaril;
- restriktivno lastnino, katere uporaba je omejena na pomoč drugim;
- osebno lastnino, ki obsega delovno orodje in predmete za zabavo;
- skupno lastnino, ki si jo skupina deli podobno, kot si jo delijo v Kibbutzu.

Resna sociološka analiza bi morala potemtakem obravnavati vsaj tri vrste lastnin a - privatno lastnino, ki omogoča nemoten potek dela, b - privatno lastnino, ki ima izrazito parazitski značaj in c - neprivatno lastnino. Vse te tri skupine bi morala obravnavati z vidika dejanske DRUŽBENE FUNKCIJE, ki jo opravljajo in ne z vidika APRIORNIH IDEOLOŠKIH PREDSDOKOV; to pa pomeni, da bi morali pri reguliranju lastniških odnosov upoštevati predvsem to, ali določena vrsta lastnine v danih družbenih razmerah omogoča ali pa preprečuje kreativno delo ne pa to, ali je javna oziroma privatna lastnina.

Novi trendi: Profesionalizacija dela in intelektualizacija kapitala

Preobrat v ocenjevanju različnih lastniških oblik je nujen tudi zaradi tega, ker smo na prelomu iz industrijske v postindustrijsko družbo. V industrijski družbi je nastajal vse večji razcep med delavcem in njegovim delom, saj je nenehna dequalifikacija in mehanizacija dela povečevala jež med delavčevo osebnostjo in delom, ki ga je opravljal. Delo je postajalo vse bolj brezosebno, anonimno. Brezosebno delo je generiralo tudi brezosebni odnos do delovnih sredstev, zato je skoraj neizogibno, da je delo v industrijskem "kapitalizmu zgolj strošek proizvodnje, katerega višina se ravna po tržni vrednosti delovne sile in se poravnava v obliki mezd, v nobenem primeru pa ni temelj prilaščanja" (Bohinc, 1988). Anonimnemu industrijskemu delu pač sekundira anonimni kapital veliki korporaciji, nad katerim delavci in tudi lastniki nimajo več kontrole.

Z naraščajočo profesionalizacijo dela se seveda razvojni trendi obračajo v nasprotno smer: večja profesionalizacija dela sovpada z bolj kreativnim in bolj osebnim delom. Čim bolj osebno in čim bolj kreativno je delo, tem tesnejša postaja vez med

delavcem in delovnimi sredstvi pa tudi med delavci in produkti njihovega dela. (Znani so primeri, ko slikarji enostavno ne želijo prodati nekaterih svojih slik, ker so se z njimi preveč identificirali; na Slovenskem je v tem smislu slovel predvsem Vesel.)

Reprofesionalizacijo dela potemtakem ne spremlja samo prehod od anonimnega, repetitivnega in brezosebnega dela k bolj individualnemu in osebnemu delu, ampak tudi prehod od anonimnih k bolj individualnim, osebnim in tudi bolj zasebnim oblikam lastnine. Bolj osebne oblike lastnine poraja tudi vse večja intelektualizacija kapitala in pa dejstvo, da kapital znanja nenehno pridobiva na strateški vrednosti v primerjavi s finančnim kapitalom; njegova strateška vrednost se manifestira prav pri podjetništvu, ki praktično ni več mogoče brez inovacij. Zato je razumljivo, da finančni kapital vse bolj išče intelektualnega, ne pa obratno (Drucker, 1986).

Če povzamemo: profesionalizacija dela in intelektualizacija kapitala nas silita v to, da se vrnemo nazaj k Lockeovi paradigmi, ki postulira simbiozo dela in lastnine. Njegov liberalni koncept, ki temelji na združevanju osebnega dela in zasebne lastnine, postaja vse bolj funkcionalen glede na dominantne trende, ki se uveljavljajo v sodobnih družbah. S tega vidika je Rousseaujeva paradigma "sadovi pripadajo vsem, zemlja pa nikomur" klic iz preteklosti, ki je namenjen združevanju deklasiranega industrijskega proletariata proti anonimnemu korporativnemu kapitalu.

Anonimni kapital kot produkt množične proizvodnje in potrošnje industrijske družbe je bil kamen spotike tudi znanim ameriškim teoretikom. Tako je Schumpeter že pred skoraj 40 leti opozarjal na to, da je fizična lastnina takorekoč izpuhtela in se je sublimirala v nevidno in anonimno finančno lastnino, ki "ne vpliva samo na vedenje delničarjev, ampak tudi na vedenje delavcev in na vedenje celotne javnosti. Dematerializirana, defunkcionalizirana in nevidna lastnina ne ustvarja vtisa in ne daje moralnih spodbud, kot jih je dajala vitalna oblika lastnine" (Schumpeter, 1950). Ironija usode pa je v tem, da je prav Reagan največ prispeval k temu, da se z uradnimi vladnimi programi uvaja delničarstvo zaposlenih, s čemer naj bi se zmanjšala anonimnost velikega kapitala ter spodbudila kolektivizacija, individualizacija in repersonalizacija lastnine. V zvezi z uvajanjem ESOP (Employee Stock Ownership Plans) pravi Reagan: "Čas je, da oblikujemo plan za pospeševanje ekonomske rasti in proizvodnje in da istočasno razširimo lastništvo nad produktivnim kapitalom; ameriške sanje so bile vedno v tem, da bi posameznik posedoval kos delnice" (U. S. Congress, 1981). Očitno Reaganu ni šlo samo za retoriko, saj so v letu 1985 ESOP programi zajeli že več kot 10 milijonov zaposlenih; to vsekakor pomeni globalno preusmerjanje ameriške ekonomije. Naisbitt meni, da bo ta trend še pred koncem stoletja privedel do tega, da bo v zahodnih državah med zaposlenimi več delničarjev kot pa članov sindikata (Naisbitt, 1987). Kapitalizem se torej socializira.

Če naj verjamemo Clarku Kerru (1983), ki je po 30 letih revidiral svojo teorijo konvergence med Vzhodom in Zahodom, potem moramo pričakovati, da bodo v prihodnje prevladovali konvergentni trendi na 6 dimenzijah, divergentni pa na 3. Pomembno za našo temo je, da naj bi konvergirali predvsem tisti trendi, ki se nanašajo na delo in organizacijo dela. Vzhod in Zahod naj bi konvergirala na naslednjih dimenzijah:

- pri vsebini in strukturi znanja
- pri mobilizaciji proizvodnih resursov
- pri organizaciji proizvodnje
- pri oblikah dela
- pri oblikah življenja in pri
- oblikah distribucije ekonomskih nagrad.

Hkrati lahko pričakujemo, da bodo divergentni trendi prevladovali še naprej glede na:

- ekonomske strukture
- politične strukture in
- ideologije.

Kaj to pomeni? Da bo vzhod kljub profesionalizaciji dela in intelektualizaciji kapitala ohranil državno lastninski sistem, državno-partijsko politično strukturo in

leninistično ideologijo? Da bo vztrajal na vse večjem razkolu med svetom dela in lastniškim sistemom? Da bo kljub novim trendom v svetu dela nesposoben za absorpcijo Lockeove paradigme, ki pomeni utemeljitev liberalizna v ekonomiji?

Ali je res, da realsocializmi niso zmožni liberalizacije medtem ko se kapitalizmi socializirajo? In če je to res, ali ne bodo socializirani kapitalizmi še povečali kompetitivne zmožnosti v odnosu do neliberaliziranih realsocializmov?

Institucionalizacija lastnine: Med de iure in de facto lastništvom

Stabilnost sistema je odvisna od njegove legitimnosti, legitimnost pa od skladja med pravno normiranim in dejanskim stanjem. S tega vidika je nenehno odpravljanje konfliktov in zmanjševanje razlik med de iure in de facto lastništvom trajen in dolgoročen cilj sleherne družbe.

V jugoslovanski literaturi se je doslej to razmerje obravnavalo kot razmerje med pravno in ekonomsko lastnino. Razliko med tema dvema je uveljavil Bajt že pred 20 leti, ko je pravno ali de iure lastnino opredelil kot pravico razpolaganja z določenimi sredstvi, ekonomsko ali de facto pa kot dejansko prisvajanje dobrin (Bajt, 1968). Tudi v svojem najnovjšem delu pravi, da je v "ekonomskem smislu lastnik neke dobrine fizična oseba, ki odloča o koristih, ki jih daje dobrina" oziroma "ki uporablja njegove produkte" (Bajt, 1988: 152).

Bajtovo razlikovanje med pravno in ekonomsko lastnino je vsekakor zelo pomembno analitično orodje s katerim lahko razlikujemo med noramativnim in dejanskim, med "Sollen und Sein" in se na ta način zavarujemo pred tem, da bi "Sollen" obravnavali kot "Sein" ali celo kot njegovo bistvo. Kljub tej prednosti, pa sta potrebni dve bistveni dopolnili, če hočemo obravnavati procese legitimizacije in delegitimizacije lastništva na dovolj kompleksen način: 1. specificirati moramo de iure oziroma pravno lastnino; 2. pojem de facto lastništva moramo razširiti tudi na neekonomske, se pravi na sociološke in psihološke vidike.

Ad 1. de iure

Po Macphersonu je "lastnina pravica, ne stvar; je pravica uporabe, ki se jo da uveljaviti s silo; včasih, vendar ne vedno, je tudi pravica razpolaganja; ni pa stvar kot taka" (Macpherson, 1978: 202). Če teh pravic ni mogoče izterjati, če za njimi ne stoji samostojna sodna oblast, je spodkopana tudi pravna varnost; še več, tedaj sploh ni mogoče govoriti o obstoju pravne lastnine, saj pravna lastnina ni nič drugega kot niz sodno zagotovljenih pravic, ki se nanašajo na razpolaganje oziroma na uporabo do ločenih redkih in zato vrednih dobrin. S pravnega vidika torej ne gre samo za pravico razpolaganja, ampak tudi za sodno zagotovitev izvajanja te pravice. Pri družbeni lastnini se poleg pravic poudarjajo tudi omejitve: poleg pravice uporabe, menjave in prodaje ter pravice prisvajanja koristi na osnovi uporabe proizvodnih virov veljajo tudi omejitve, ki lastnino socializirajo. V zvezi s tem navaja Horvat (1988) štiri omejitve: a - preprečevanje monopolov; b - odprava nevarnih in škodljivih delovnih pogojev, c - zaščita okolja in d - omejevanje pridobivanja dohodka izključno iz dela, ne pa tudi iz lastnine. Prav ta zadnja omejitev je po Horvatu - diferentia specifica družbene lastnine.

Ad 2. de facto

Razširitev pojma de facto ali dejanske lastnine iz izključno ekonomske na sociološko in psihološko lastništvo je nujno zaradi tega, ker se s tem izognemo enostranski ekonomski konceptualizaciji procesov legitimizacije družbene lastnine. Če je za klasične kapitalistične družbe značilno, da se zaradi dominacije ekonomskega, sistema vsi problemi lastništva reducirajo na ekonomsko lastnino, je za postkapitalistične družbe nujno, da obravnavajo dejanska lastniška razmerja in procese njihove institucionalizacije

tudi z neekonomskih vidikov.

Horvat (1988) se očitno zaveda te nevarnosti, zato obravnava poleg pravnih in ekonomskih tudi socialne vidike lastništva; ti se pri njemu nanašajo na probleme dominacije in eksploatacije: socializacijo lastnine je treba doseči na ta način, da se onemogoči tako dominacijo kot eksploatacijo z instutualizacijo naslednjih treh pravic:

- s pravico slehernika do dela;
- z enakopravnim dostopom slehernika do slehernega delovnega mesta;
- z enakopravnim sodelovanjem slehernika v upravljanju.

Bernhard Wilpert obravnava probleme lastništva v sodobnih zahodnih družbah tudi s psihološkega vidika in ugotavlja nenehno naraščanje protislovij med pravno ali de iure in psihološko ali de facto lastnino (1989). Zaposleni, ki neposredno in kontinuirano uporabljajo delovna sredstva, razvijajo občutek pripadnosti, ki je znamenje psihološke lastnine. Vse to, kar jim pripada, je de facto njihovo, čeprav niso niti lastniki delovnih sredstev, niti produktov svojega dela. Fizična uporaba delovnih sredstev in neposredno proizvajanje izdelkov porajajo neprimerno močnejše občutke psihične lastnine kot pa posredna kontrolna funkcija managerjev nad delavnimi sredstvi in delničarjev nad dobičkom.

Naraščajoče protislovje med pravno lastnino in psihološkim lastništvom pa ni prisotno samo v industriji ampak tudi v šolstvu, v stanovanjski politiki in v ekologiji. Učenci, učitelji in starši, ki so najbolj neposredno udeleženi v pedagoškem procesu in imajo šolo za svojo, so najmanj udeleženi v pravljanju. Isto velja tudi za najemnike stanovanj, ki stanovanja uporabljajo, vzdržujejo in opremljajo: tudi ti so faktični psihološki lastniki stanovanj, medtem ko pravni lastniki teh stanovanj pogosto sploh ne poznajo.

Po Wilpertovem mnenju pri izrazitem protislovju med psihološko in pravno lastnino ni mogoče pričakovati niti demokratičnih odnosov niti učinkovitega upravljanja. Bolj demokratična in bolj učinkovita družba je mogoča le tedaj, ko se zmanjšujejo razlike med pravno in psihološko lastnino. Psihološka lastnina je vse tisto, kar konstituira moj jaz, kar imenujemo "moje" (meativnost, imetje). Konstitura se po naslednjih treh načelih:

- po načelu prve zasedbe;
- po načelu izvirnega vzroka;
- po načelu trajnejšega sožitja.

Skupni imenovalec vsem trem načelom je dejanska kontrola nad tem, kar sem zasedel, ustvaril ali "udomačil" in na ta način oblikoval v "svoj" svet, v svojo psihološko lastnino, v nekaj, kar mi pripada.

Dejavno vzpostavljeno kontrolo kot vir psihološkega lastništva je eksperimentalno dokazal Furby. Ugotovil je, "da je kontrola nad uporabo nekega objekta najbolj pomembna značilnost posedovanja pri vseh doslej obravnavanih starostnih skupinah" (Furby, 1978: 320). Samo po sebi se razume, da mora biti ta kontrola faktična, se pravi, toliko učinkovita, da so moji cilji, želje in ekspektacije z uporabo "mojih" sredstev tudi v večji ali manjši meri doseženi.

Opisana kontrola nad "mojim" svetom ima tudi vzvratne učinke, saj se s kontrolo nad rezultati delovanja reproducira moja avtonomija, in moja samoaktualizacija. S sociološkega vidika lahko interpretiramo porajanje psihološke lastnine kot oblikovanje realnega socialnega statusa na osnovi vloge, ki jo opravljamo. Brez lastnine to seveda ni mogoče, saj lahko z ustvarjalnim delom dosežemo le samoaktualizacijo, psihološko samoafirmacijo, ne pa tudi realne socialne emancipacije, ki je v oblikovanju statusa. Posledica tega je, da je posameznik socialno toliko bolj frustriran, kolikor bolj je njegovo delo kreativno in kolikor manj ima kontrole nad njim. Brez statusne zaščite postane vloga patološko ranljiva. Tudi to je eksperimentalno dokazano (Mulder, 1960).

Mezdni status profesionalizirane delovne sile je najbolj izrazit primer protislovja med vlogo in statusom, med psihološko lastnino, ki se poraja po načelu "prvega vzroka", in med plačo, ki simbolizira deprivacijo profesionalca od te lastnine. S tega vidika sta si kapitalizem in socializem povsem konvergentna sistema, saj v nobenem od teh dveh

sistemov delo "ni temelj prilasčanja" (Bohinc, 1988).

Relativno materialno siromašenje profesionalcev ni poglobitni rezultat takšnega protislovja med psihološko in pravno lastnino. Najtežji rezultat takšnega protislovja je eksistencialno siromašenje, ki izvira iz odsotnosti vzratnega učinka; ker ni vzratnega učinka, ni avtonomije, ni samoafirmacije in ni emancipacije v delu. Trajna odvisnost vzdržuje trajno nesigurnost, ta pa blokira pomembnejše dolgoročne stvaritve. Lahko tudi rečemo, da je brez institucionalizacije psihološke lastnine posameznik ostal tudi brez svojega sociotopa, brez podpornega okolja, ki je pogoj za vse dolgoročnejsše stvaritve. Tega ne zanika niti Erich Fromm, čeprav se je sicer zavzemal za radikalno odpravo lastniške civilizacije. Fromm meni, da je "za večino ljudi odpoved imetju pretežka odločitev; sleherni poskus v tej smeri vzbudi pri njih intenzivno tesnobo in občutek, da so se odpovedali sleherni sigurnosti, kot da bi bili vrženi v ocean, ne da bi znali plavati" (Fromm, 1976: 89).

Socializacija družbene lastnine: Kolektivizacija ali deprivatizacija?

Pusić (1989) meni, da so buržoazni teoretiki precenjevali privatno lastnino kot protiutež politični moči in jo hkrati podcenjevali kot vir socialne neenakosti. Tej oceni bi lahko dodali še nasprotno in sicer: socialistični teoretiki so podcenjevali privatno lastnino kot protiutež politični moči in precenjevali njeno funkcijo pri širjenju socialne neenakosti. Kljub nasprotnim vrednostnim izhodiščem pa eni in drugi poudarjajo intransigentna razmerja med privatno in neprivatno lastnino, zato oboji precenjujejo bodisi ohranjanje ali pa ukinjanje privatne lastnine. Nedihotomno razmišljanje o teh dveh izhodiščih se je v jugoslovanski praksi porajalo z velikimi porodnimi krčmi. Prvi zares teoretski pristop k obravnavanju kontinuuma med privatno in javno lastnino je izpeljal Kamušič v svoji doktorski disertaciji (Kamušič, 1975). V njej je na induktiven način orisal vrsto vmesnih lastninskih oblik med skrajnostima, ki jih označujeta privatna na eni in družbena lastnina na drugi strani. Njegova razmišljanja odsevajo avtokorektivne procese, ki potekajo v zvezi z reguliranjem lastniških razmerij na Vzhodu in na Zahodu. Na Zahodu so prisotni procesi socializacije privatnolastniških razmerij, na Vzhodu pa poskusi liberalizacije družbene oziroma državne lastnine.

V 80 letih so se procesi konvergiranja intenzivirali do te mere, da je nastal vtis o oblikovanju univerzalnega pluralističnega lastniškega sistema. Vendar pa ostajajo navkljub temu videzu bistvene razlike med obema konvergirajočima sistemoma: zahodni temelji na liberalnem načelu privatne lastnine proizvajalnih sredstev in na socializaciji potrošnje, ki jo uveljavlja Welfare State, vzhodni pa temelji na socializiranih proizvodnih sredstvih in na vse večji privatizaciji potrošnje. Prvi temelji na socializaciji outputa, drugi na socializaciji inputa.

Če se omejimo na razmišljanje o reguliranju lastništva v socializmi, se moramo seveda osredotočiti na probleme socializacije. Kot smo videli, je cilj socializacije predvsem socialna enakost, ki na lestvici vrednot zavzema višji rang kot svoboda. Seveda se lahko zaustavimo že pri tem prvem koraku, ko gre za vrednostno opredeljevanje socializacije. Lahko začnemo razmišljati o alternativnih ciljih socializacije. Ali je cilj socializacije lastništva res predvsem izenačevanje? In če gre predvsem za izenačevanje, ali gre za izenačevanje rezultatov ali pa za izenačevanje možnosti? V prvem primeru težimo predvsem k minimaliziranju razlik v osebnih dohodkih, se pravi k nekakšni povprečni plači, ki naj bi je bil deležen delavec v industriji, ali pa "delavec" v Politbiroju. V drugem primeru cilj socializacije ni zmanjševanje razlik v dohodkih vseh slojev; ne gre za uravnalovko ampak za enake možnosti, za enak start, ki naj bi bil uresničen z inkluzivnostjo proizvajalnih sredstev oziroma z enakimi možnostmi pristopa do teh sredstev. V tem drugem primeru ne gre več za enakost potrošnikov, ampak za enakost proizvajalcev, ne gre več za enak kos kruha, ampak za enake možnosti dela, za enako dostopnost do proizvajalnih sredstev. Kolektivizacija proizvodnih sredstev naj bi bila potem takem bistveno bolj liberalna rešitev kot pa kolektivizacija potrošnje. Seveda se

moramo opredeliti za eno ali drugo rešitev, ne pa za hkratno kolektivizacijo potrošnje in proizvodnih sredstev, saj s kolektivizacijo potrošnje lahko blokiramo socializacijsko funkcijo kolektivizacije proizvodnih sredstev. Na to je pred nedavnim opozoril Vodopivec (1988), ko je obravnaval zgubarje: Medtem ko v tržnem gospodarstvu trg razlasti slabe gospodarje kapitala in proizvodnih sredstev, ker z njimi suboptimalno upravljajo, jih v netrznem ne razlasti, ampak jim prizna enake ali vsaj zelo podobne osebne dohodke kot tistim, ki s temi sredstvi dobro gospodarijo. To pa pomeni, da v slabih podjetjih nimajo samo monopola na upravljanje s sredstvi, ampak tudi pravico, da prek neupravičenih osebnih dohodkov konsumirajo "substanco", se pravi amortizacijo, s katero bi morali reproducirati proizvodne faktorje.

Socializacije lastniških razmerij potemtakem ne moremo uresničevati z vsesplošno kolektivizacijo delovnih sredstev in potrošnje, saj se v tem primeru socializacija sprevrže v anarhično prostituiranje družbenih sredstev.

Sicer pa ne gre samo za selektivno kolektivizacijo, ampak za to, da postavimo pod vprašaj kolektivizacijo nasploh. Istovetenje socializacije s kolektivizacijo lastnine je bila doslej najbolj pogosta regulacijska paradigma socializmov. Zaradi te paradigme je prišlo do prisilne kolektivizacije v kmetijstvu, v industriji in družbenih dejavnostih. Kolektivizacija kmetijstva je bila sicer opuščena, ni pa še opuščena kolektivizacija drugih področij.

Več desetletij trajajoča prisilna kolektivizacija proizvodnih sredstev nima za posledico samo nemotiviranost zaposlenih za delo in za rezultate dela, ampak tudi in predvsem to, da ni bila preprečena reprivatizacija delovnih sredstev niti reprivatizacija rezultatov dela. Horvat je že pred dvema desetletji opozoril na to, da kolektivizacija ne pomeni nujno socializacijo lastnine in lastniških odnosov (Horvat, 1967); opozoril je na to, da se v okviru kolektivnega prisvajanja prav tako lahko širi reprivatizacija kot v okviru individualnega prisvajanja. K temu seveda lahko dodamo še dejstvo, da je pri individualni lastnini nad proizvodnimi sredstvi prisvajanje nedelovnega dohodka bolj transparentno in zato bolj omejeno kot pri kolektivni lastnini. In še: pri individualni lastnini nad proizvodnimi sredstvi je možnost osebne iniciative in možnost osebne motivacije bistveno večja kot pa pri kolektivni lastnini nad proizvodnimi sredstvi.

Macpherson v zvezi s tem poudarja, da so lahko procesi deprivatizacije in reprivatizacije prisotni tako pri individualni, kot tudi pri kolektivni, javni ali pa državni obliki lastnine (Macpherson, 1978). Za socializacijo potemtakem ni ključna določena OBLIKA lastnine, ampak FUNKCIJA, ki jo imajo lastniške oblike v določenem socialnem kontekstu. Ne gre za to, da eno izmed oblik proglasimo za socialistično lastnino, ampak za to, da socializiramo vse doslej znane lastniške oblike; ne gre za ukinitve vseh oblik lastnine na račun družbene lastnine, ampak za družbenost vseh lastniških oblik.

Različni koncepti deprivatizacije lastnine

Nova paradigma, po kateri je družbenost poistovetena z deprivatizacijo, povzroča nove konceptualne težave, saj v zvezi s pojmom privatizacija oziroma deprivatizacija srečujemo dokaj različne homonime.

Če pojem privatne lastnine omejimo le na pravico ekskluzivnega razpolaganja, pomeni deprivatizacija neekskluzivni dostop do neke dobrine. Ker pri zgornji definiciji privatne lastnine ni opredeljeno, kdo in pod kakšnimi pogoji ekskluzivno upravlja z njo, je nujno, da se deprivatizacija sprevrže v splošno pravico vseh in vsakogar pri uporabi delovnih sredstev in rezultatov dela - to pa pomeni, da se le ta prostituirajo. Prav to je po Marxu značilnost grobega komunizma, ki ekskluzivno pravico privatnih lastnikov širi v inkluzivno pravico celotne populacije. Na ta način se ekskluzivni monopol sprevrča v inkluzivno prostituiranje.

Do drugačnih rezultatov pridemo v primeru, če deprivatizacijo pojmuje kot prehod od izključnega razpolaganja k inkluzivnem upravljanju (uporabi, prisvajanju in obranjanju). V tem primeru pomeni deprivatizacija odpravo lastništva in uveljavljanje

skrbništva: ljudje so samo oskrbniki, zato prevzemajo odgovornost za vzdrževanje lastnine, ne pa tudi za razpolaganje z njo; to pa tudi pomeni, da ne prevzemajo odgovornost za poslovno tveganje, za podjetništvo. Družba v kateri je pristop, prisvajanje in upravljanje neekskluzivno, prenaša odgovornost za poslovno tveganje na podjetje, na korporacijo ali pa na celotno korporativno državno organizacijo. Na ta način postanejo nosilci poslovnega tveganja anonimni.

Klasična definicija privatne lastnine, kakor je opredeljena v rimskem pravu, obsega štiri ekskluzivne pravice: *ius utendi*, *fructu*, *abusu* in *disponendi*. Če se deprivatizacija nanaša na ukinjanje ekskluzivne uporabe vseh štirih pravic, če pomeni socializacija inkluzivno uporabo, prisvajanje, porabo in razpolaganje, je osnovno vprašanje, kako to načelno socializirane oziroma deprivatizirane lastnine praktično uresničiti: z javnim konkurzom za določena delovna sredstva ali z javnim konkurzom za določena delovna mesta?

Če upoštevamo modernejšo obliko privatne lastnine, tisto, ki se je izoblikovala v 17. stoletju z uveljavitvijo blagovne produkcije, lahko privatno lastnino opredelimo kot vsoto naslednjih pravic:

- a) kot pravico na količinsko neomejeno ekskluzivno razpolaganje z dobrinami;
- b) kot pravico na brezpogojno in neomejeno uporabo teh dobrin glede na smoter ali na funkcijo in
- c) kot pravico na neomejen transfer teh dobrin.

Takšen, še sedaj veljaven pojem privatne lastnine, pomeni ekskluzivno, absolutno in odtujljivo pravico na določene redke dobrine. Pri tem se seveda privatna narava lastnine ne menja, ne glede na to, kdo je ekskluzivni titular; posameznik, kolektiv, korporacija, lokalna skupnost, republika ali država. Če si država pridrži vse tri zgoraj omenjene pravice, gre za privatno lastnino države; to srečujemo povsod tam, kjer gre za državne železnice, za državno tobačno industrijo, za radiodifuzijo itd. Državna lastnina je privatna, s tem ko ima kot korporativna organizacija kolektivno pravico, da izključi iz posedovanja, prisvajanja in upravljanja vse druge korporativne ali pa individualne subjekte.

Nasprotje privatni lastni ni javna lastnina, ki temelji na pravici vseh, da niso izključeni iz uporabe in upravljanja; njihovo pravico po enakopravnem dostopu mora zaščititi država ali neki drugi organ; mora biti izterljiva, sicer je samo nominalna. V primeru javne ali skupne (ne družbene!) lastnine, nima država nobenih lastniških pravic, ima pa dolžnost, da zaščiti pravico participiranja slehernika na uporabi, prisvajanju in upravljanju z javnimi dobrinami. V tem smislu meni Horvat, da je mogoče socializacijo oziroma deprivatizacijo proizvodnih sredstev doseči z (izterljivo!) pravico slehernika na delo, na dostop do delovnega mesta in na sodelovanje pri upravljanju.

Osebnostno menim, da zahteva takšna operacionalizacija neprivatne lastnine vsaj eno bistveno specifikacijo: ne gre za to, da ima slehernik pravico do dela, dohodka in do upravljanja z dobrinami, ampak da so vsi člani neke populacije enakopravni pri konkuriranju za realizacijo teh pravic. S takšno prekvalifikacijo javna ali skupna lastnina ne pomeni Kane Galileje, ampak le zagotovljeno možnost enakopravnega konkuriranja za vse tri zgoraj omenjene dobrine. Polna zaposlenost, garantirani osebni dohodek in neposredno upravljanje v tem primeru niso več pogoj za uresničevanje sistema neprivatne lastnine. Skupno ali javno lastništvo pomeni zgolj enakopraven pristop k uresničevanju vseh treh pravic, se pravi pravno državo, ki štiti te pravice in ki sleherniku omogoča tudi sodno uveljavljanje ENAKOPRAVNEGA uresničevanja teh pravic. Ne gre torej za enake možnosti, ampak za enake pravice pri prisvajanju teh treh dobrin. Ne gre več za ekonomsko enakost, ampak le za pravno enakost, za enako - pravnost.

Deprivatizacija kot ob-lastništvo in rekapitalizacija dela

V jugoslovanski literaturi se socializacija lastnine najbolj pogosto povezuje z odpravo dominacije in eksploatacije. V tem primeru gre za negativno definicijo depri-

vatizacije. Pozitivna definicija vsebuje načelo, po katerem je mogoče prisvajanje izključno na osnovi dela, ne pa tudi na osnovi posedovanja; realizacija tega načela, naj bi izključila eksploatacijo in dominacijo. Največja težava v zvezi s pozitivno opredelitvijo deprivatizacije ali socializacije lastnine je v tem, da je pojem dela ostal nedefiniran. Pred tremi desetletji se je razširil na neposredno proizvodno (fizično in intelektualno) delo. Pred desetimi leti se je pojem dela razširil tudi na upravljanje, medtem ko se v zadnjih letih širi tudi na podjetništvo. Čeprav je takšno širjenje pojma dela po eni strani neizogibno, pa po drugi povzroča vse več težav pri operacionalizaciji paradigme, po kateri je socializirano lastništvo opredeljeno z uveljavljanjem delovnega in z izključevanjem nedelovnega dohodka, saj se domala sleherna dejavnost, ki izvira iz družbene delitve dela lahko kvalificira kot delo. S tako široko opredeljenim pojmom dela pa se seveda briše meja med delovnim in nedelovnim dohodkom.

Druga težava je v tem, da se z uveljavljanjem delovnega dohodka zmanjšuje možnost eksploatacije, ne odpravi pa se s tem možnosti dominacije. Vse bolj je namreč očitno, da ekskluzivno upravljanje ni glavni vir dominacije. Diminacije torej ne moremo odpraviti z uveljavljanjem inkluzivnega upravljanja oziroma samoupravljanja. Glavni vir dominacije je v pravici razpolaganja; te pravice sicer nima v jugoslovanskem sistemu družbene lastnine nihče. Ker pa ta pravica realno ni izterljiva, jo uveljavljajo ad hocratske koalicije moči, ne glede na to, ali jih tvorijo managerji, občinski možje ali pa funkcionarji političnih organizacij. Najbolj pogosto se v vlogi takšnih dominantnih koalicij pojavljajo politični aktivni, ki so kombinirane državno-partijske in managerske skupine; te opravljajo tisto funkcijo, ki jo Finžgar imenuje NELASTNINSKOPRAVNA funkcija (Finžgar, 1988). Seveda gre v tem primeru za paradoks, ki bi ga lahko tudi označili kot "Bermudski trikotnik", saj gre za izvajanje natančno tiste funkcije, ki jo po pravni definiciji družbene lastnine v jugoslovanski družbi po letu 1974 sploh ni več.

Dragocenost nenavadnega pravnega artifakta, ki ga Finžgar označuje z "nelastninskopravno funkcijo", je v tem, da operacionalizira pojem OB-lastništva. Oblast ukinja lastništvo nasploh in s tem vsaj na prvi pogled uveljavi radikalno deprivatizacijo lastništva. V resnici ne gre za radikalno deprivatizacijo lastnine, ampak za ukinitve lastnine nasploh, saj je ukinjena funkcija razpolaganja. Ukinitve lastnine pomeni, da je ob lastnino celotna populacija in da je oblast prevzela kontrolo nad celotno ekonomijo. Lastnina je ukinjena v ob-lastništvu. Reguliranje lastniških razmerij ne temelji več na kapitalu, niti na delu (temu pripada pravica upravljanja), ampak na oblasti. S tem se družbena regulacija približuje predkapitalistični družbi, v kateri je bila moč feudalnega gospodarja glavni regulativ v lastniških razmerjih.

"Reprivatizacija" družbene lastnine postane - podobno kot b 17. stoletju - najpomembnejši proces resocializacije družbene lastnine. Gre za to, da se sedanji anonimni družbeni kapital, s katerim razpolagajo adhokratske dominantne koalicije identificira glede na svoj izvor, glede na tiste, ki so ga dejansko generirali; temu bi lahko tudi rekli "rekapitalizacija dela" in deprivacija anonimnih koalicij moči.

Pri rekapitalizaciji dela in pri uveljavljanju privatnolastniškega sistema, ki temelji na delu, pa se seveda pojavljajo zahteve po omejitvi privatnolastniških pravic, vsaj do tiste mere, kot so že uveljavljene v zahodnih državah. Pri tem gre za dve vrsti omejitev:

- a) za tiste, ki se nanašajo na liberalizacijo in za tiste
- b) ki se nanašajo na socializacijo privatne lastnine.

V zvezi z liberalizacijo gre za protimonopolsko zakonodajo, ki naj bi poleg trga blaga zajela tudi trg kapitala in trg delovne sile. Takšna antimonopolska politika naj bi zmanjševala možnost neenakopravnega dostopa do zaposlitve, do delovnih sredstev in do osebnega dohodka.

V zvezi s socializacijo privatne lastnine bi morala zakonodaja zagotoviti reinternalizacijo vseh stroškov ekonomske in tudi neekonomske dejavnosti, to pa pomeni uveljavljanje polne družbene odgovornosti za vse posledice, ki jih ima kakršna koli dejavnost na širše družbeno okolje.

Z zakonskim preprečevanjem monopolov in s sankcioniranjem sleherne eksternalizacije stroškov bi se zagotovilo enakopraven pristop k ekonomskim (in neekonomskim) dejavnostim ter socialno odgovornost. Družba bi z uveljavljanjem enakopravnega

pristopa regulirala input, z uveljavljanjem socialne odgovornosti pa bi regulirala output celotne ne/ekonomske dejavnosti. S takšno input/output regulacijo slehernega delovanja bi zelo verjetno tudi odpadla potreba po vmesni kontroli, se pravi po tem, da se omejuje možnost nedelovnih dohodkov in da se uveljavlja nagrajevanje po delu. Ne samo, da gre pri tem za nevzdržno paternalistično skrbništvo "družbe", ampak gre tudi za reguliranje, ki je izredno zahtevno glede na obseg družbene kontrole in izredno neučinkovito glede na cilje, ki naj bi jih s tovrstno kontrolo družba dosegla.

Operacionalizacija zgoraj omenjene input/output regulacije ne/ekonomskih dejavnosti, ki naj bi prek demonopolizacije zagotavljala liberalni značaj teh dejavnosti, prek reinternalizacije stroškov pa njihov socialni značaj, lahko poteka na zelo različne načine, zato je pluralizem lastninskih oblik osnovno izhodišče pri reprivatizaciji družbene lastnine; to načelo ni samo v skladu z načelom ekvifinalnosti v organizacijski teoriji, ampak upošteva tudi dejstvo, da nimamo dovolj akumuliranega iskustva o interakcijskih efekti, ki nastajajo ob koincidencah posameznih lastninskih oblik.

Za začetek morda lahko rečemo, da je privatno lastništvo najbrž bolj primerno takrat, ko gre za reči, se pravi za dobrine, ki so sad človekovega dela, medtem ko je javno ali skupno lastništvo najbrž bolj primerno takrat, ko gre za stvari, se pravi za naravne dobrine, kot so voda, rudna bogastva, zrak in podobno; mednje lahko uvrstimo tudi kulturne in zgodovinske dobrine, ki so pravzaprav skupna dediščina naroda.

Zelo verjetno je, da se bo ohranila individualna lastnina nad delovno silo, da se bo bolj uveljavila tudi individualna lastnina delovnih sredstev in da bo prišlo podobno kot v Mandragonu, do razmejevanja med lastnino delovnega kolektiva in podjetja, (V Mandragonu je del delovnih sredstev v lasti podjetja, del pa v lasti delavcev-delničarjev).

Družbena lastnina, ki se bo iz anonimne socializirala v neanonimno, bo verjetno postopno prehajala preko sistema leasinga v individualno, kolektivno in korporacijsko posest. Javne službe na področju infrastrukture in socialnih uslug (bolnice, šole itd.), ki so nacionalnega pomena, bodo zelo verjetno delovale na osnovi skupne lastnine, ki jo bodo na osnovi javnih konkurzov najemali posamezniki, skupine in organizacije.

Tudi kar zadeva posamezne lastniške funkcije, bo verjetno prišlo do koincidence različnih oblik: zelo mogoče je, da bo upravljanje z dobrinami individualno, razpolaganje pa skupinsko. Prav tako so mogoče obratne kombinacije: mogoče bo prišlo do tega, da bo upravljanje konjunktivno, razpolaganje pa ekskluzivno itd.

Socializirani industrializem ali populistični kapitalizem?

Razprave o oblikovanju in reguliranju lastniških odnosov v delovnih organizacijah potekajo najbolj pogosto ločeno od razprav o delitvi in organizaciji dela. Ob tem dejstvu si ne moremo kaj, da ne bi znova opozorili na Marxovo tezo, po kateri sta delitev dela in oblika lastnine neločljivo povezani, se pravi nekakšna siamska dvojčka, ki ju moramo obravnavati kot neločljivo celoto.

Če, na primer, prevzamemo Gramscijev koncept samoupravnega podjetja, ki temelji na tehnološkem determinizmu in na domnevi, da ni mogoče menjati tradicionalne (Tayloristične) industrijske delitve dela, potem je seveda razmišljanje o kakršni koli kolektivizaciji tradicionalne funkcije kapitala povsem iluzorno (Gramsci, 1957). Hierarhična delitev dela in striktna ločitev ideativnega od eksekutivnega dela porajata takšno distribucijo moči, ki izključuje kolektivizacijo lastniških pravic. Kolektivizacija kapitala v takšnih okoliščinah ne bi bila samo neučinkovita ampak tudi nevarna, saj bi spodbujala anarhoidno alokacijo resursov. Nekvalificirani delavec, ki opravlja rutinska dela, pač ne more biti že zaradi svoje vloge in še posebej zaradi svojega statusa v industrijski delitvi dela zainteresiran niti za upravljanje niti za razpolaganje z delovnimi sredstvi; če pa je, je le v toliko, kolikor želi maksimirati svoj dohodek na račun akumulacije.

Čeprav Gramsci ni eksplicite razvijal teh argumentov, jih je implicite upošteval s

tem, ko je namesto upravljanja kapitala po delavcih predlagal plansko koordinacijo dela, čvrsto disciplino in šele na teh dveh elementih trdno zasidrano socialno politiko, ki naj bi omogočila visoko kvaliteto življenja, majhne socialne razlike in visoko stopnjo socialne solidarnosti. Gramscijev model "samoupravnega" podjetja je pravzaprav enostaven in domišljen: temelji na čvrsti proizvodni disciplini in na kvalitetni skupni porabi.

Prudhon je razvil povsem drugačen koncept samouprave. Pri oblikovanju "samoupravnega" podjetja ne izhaja iz delitve dela, ampak iz delitve dohodka, ki naj bi temeljil na mutualizmu oziroma na solidarnosti (Prudhon, 1969). Njegov koncept solidarne delitve dohodka je bližji sodobnim kooperativam, ki temeljijo na delitvi dobička in ne več na delničarstvu (na "profitsharing" in ne na "shareholding" sistemu). V bistvu gre za kolektivizacijo lastniških funkcij in za kolektivizacijo dobička; dobiček seveda predstavlja tržno, ne pa plansko regulacijo ekonomije. Prudhonov model "samoupravnega" podjetja naj bi zagotovil po eni strani motiviranost delovnih kolektivov za maksimiranje dobička, po drugi strani pa kolektivizacijo dobička na osnovi medsebojne solidarnosti. Njegov populistični kapitalizem naj bi torej stimuliral konkativne tržne odnose na medorganizacijski ravni in solidarnost oziroma mutualizem v intraorganizacijskih razmerjih.

Jugoslovansko samoupravljanje niha med Gramscijevim in Prudhonovim konceptom samoupravnega podjetja: v začetku 50 let in v sredini 80 let je bilo bližje Gramscijevemu konceptu, v sredini 60 let in ob koncu 70 pa je bilo bližje Prudhonovemu mutualizmu (Comisso, 1979). Pravzaprav sta ves čas latentno prisotna oba koncepta. Takoimenovano podtalno samoupravljanje (Fisher, 1980), je bližje institucionalnemu modelu samoupravljanja, ki je nekakšen posnetek Prudhonovega mutualizma, dejanska politika pa je bližja Gramshijevemu konceptu socializiranega industrializma. Kontaminacija med obema modeloma je pravzaprav jugoslovanska realnost in sicer prav zaradi tega, ker vse doslej ni prišlo do sistematičnega obravnavanja razmerij med obstoječimi oblikami delitve dela in obstoječimi oblikami lastnine.

Če upoštevamo, da implicira sleherna delitev dela določeno alokacijo znanja, moči in odgovornosti, potem moramo temu primerno prirediti tudi alokacijo redkih resursov. Če institucionalni model oblikujemo tako, da sistem delitve dohodka nasprotuje sistemu delitve dela, dobimo kot rezultat sistemske konflikte, te pa je mogoče upravljati samo z nenehnim eksternim intervencionizmom.

Kompleksen pristop k reguliranju razmerij med delitvijo dela in dohodka bi moral pri oblikovanju samoupravne organizacije upoštevati naslednja arhitektonska načela:

Delitev dela	Upravljanje (uporaba in prisvajanje)	Lastnina (razpolaganje)
avtokratska ↓	posredno ↓	javna (korporativna) ↓
kolegialna	neposredno	kolektivna

Pri metodologiji, ki bi upoštevala socializirana načela reguliranja lastninskih razmerij (nemonopolen pristop do proizvodnih tvorcev in reinternalizacija stroškov) in hkrati tudi zgoraj omenjena organizacijska načela, seveda ni mogoče ohranjati sedanjih monotipskih modelov organizacije dela, delitve dohodka in lastninskih oblik. Pluralizem organizacijskih in lastninskih oblik je predpostavka za realizacijo omenjenega kontingenčnega pristopa.

Asociacionizem ali komunitarizem?

Zadružniško gibanje ob prelomu prejšnjega stoletja je nihalo med dvema konceptoma: med asociacionizmom in komunitarizmom, med združevanjem, ki temelji na avtonomnem posamezniku in združevanjem, ki temelji na podrejanju posameznika celoti. V prvem primeru gre za medsebojne pogodbene odnose med posamezniki, ki so vključeni v zadružni kolektiv, v drugem primeru pa gre za odnose med posamezniki in celoto, v tem primeru zadrugo. Manzini, velik zagovornik zadružništva in hkrati velik nasprotnik komunitarizma, je videl smisel zadružništva v "združenem delu". Toda to "združeno delo" mora temeljiti predvsem na kontraktualnih razmerjih med člani zadruge, ne pa na dominaciji zadruge kot podjetja. Če bi asociacionizem prerasel v komunitarizem, bi zelo verjetno splošni interesi prevladali nad posameznimi; posebne skupine bi se polastile upravljanja in bi na ta način okrnile samoupravljanje. Razraščati bi se začel korporacijski kapital namesto kolektivnega kapitala. Monopolno oblikovanje cen, vse manjša potreba po razvoju in vse manjša možnost individualne iniciative bi v tem primeru diskreditirali zadružniško gibanje kot nehumano in konservativno tvorbo.

Institut združenega dela, ki je prav tako tudi centralni pojem Ustave 74 in Zakona o združenem delu, je s tega vidika izrazilo dvosmiselnost, saj dopušča domnevo, da je osnova komunitarizmu (v tem primeru gre zares za združeno delo kot sistem) pa tudi domnevo, da je osnova asociacionizmu (v tem primeru gre za združene delavce, za kolektiv) (Rus, 1984).

Finžgar te dvosmiselnosti ne zanika, ampak jo celo eksplicite potrjuje z ugotovitvijo, da je ostal odprt problem, "ali je delovno razmerje, razmerje med delavcem in organizacijo združenega dela ali pa medsebojni odnos o katerem se je govorilo že v ustavnih predpisih leta 1963" (Finžgar, 1985: 570). To seveda ni sholastična dilema, ampak ključno sociološko vprašanje, saj je v prvem primeru delodajalec delovni kolektiv, v drugem pa delovna organizacija ali podjetje. Ista dilema se zastavlja tudi v zvezi z vprašanjem kdo je nosilec lastninskih pravic: kolektiv ali podjetje? Finžgar meni, da je tudi v tem primeru ustava iz 74 leta izrazito dvosmiselna. Zastopa se mnenje, da "ni mogoče ločevati delavce v združenem delu, ki imajo pravico dela z družbenimi sredstvi, od organizacije združenega dela, v kateri oni združujejo svoje delo. Če delavci uporabljajo stvar preko organizacije združenega dela, tedaj je njihova pravica uporabe hkrati tudi pravica organizacije. Pravica razpolaganja organizacije kot pravne osebe je istočasno tudi pravica razpolaganja delavcev". Podobno stališče zavzema tudi Cigoj (1982), medtem ko skuša Bajt ta gordijski vozec presekat tako, da ločuje pravnega in ekonomskega nosilca lastninskih pravic. V zvezi s tem meni: "V nasprotju s podjetjem, ki je pravni lastnik sredstev, s katerimi gospodarijo delavci, je njihov ekonomski lastnik delovni kolektiv" (Bajt, 1988: 159). Podjetje oziroma poslovni sistem naj bi bil torej nosilec razpolagalnih pravic, delovni kolektiv pa nosilec upravljaljskih pravic; pravno oziroma institucionalno bi bila na ta način lastnina korporativna, dejansko pa skupna oziroma kolektivna.

Kakšne so implikacije tovrstne rešitve za samoupravljanje? Če sledimo Bajtovi definiciji samoupravne lastnine v ekonomskem smislu, je le ta uresničena tedaj, "kadar o produktu odloča in ga kot rezultat porablja ista oseba" (Bajt, 1988: 154). Delitev lastninskih pravic na kolektiv in na podjetje bi pomenilo nekakšno amfibijsko rešitev v tem smislu, da bi delovni kolektiv odločal o tistih zadevah, ki se nanašajo na upravljanje, podjetje, oziroma njegovi pooblaščenca pa o tistih, ki se nanašajo na razpolaganje. Če bi delavci sami akumulirali sredstva v delovni organizaciji, bi bili oni tudi lastniki tega podjetniškega kapitala, če pa so sredstva vložili drugi subjekti, npr. banke, tuji investitorji itd. potem pač tem pripadajo razpolagalne pravice.

Glede na dosedanja normativna določila delavci le upravljajo s sredstvi, medtem ko razpolagalne pravice pripadajo družbi, saj so sredstva družbena last. Ker ni uresničeno načelo o "istovetnosti subjekta odločitev o alokaciji tvorcev in subjekta odločitev o alokaciji produktov teh tvorcev" (Bajt, 1988: 153) tudi ne moremo govoriti, da je uresničena samoupravna lastnina. Če k tej ugotovitvi dodamo še Horvatovo tezo, da

"pripadajo produkti tistemu, kateremu pripadajo proizvodna sredstva", potem lahko ugotovimo, da je ekonomsko lastništvo delovnih kolektivov samo nominalno, medtem ko je pravno lastništvo "družbe (?)" realno.

Samoupravljanje in samoupravna lastnina bosta torej tudi v prihodnje ostali le nominalni kategoriji, in sicer vse dotlej, dokler bodo proizvodna sredstva v družbeni lasti. Vse dotlej bo družba tudi rezala kruh zaposlenim v delovnih organizacijah, vse dotlej bo samoupravljanje le posebna oblika družbenega upravljanja, oziroma - kot je dejal Kardelj - posebna oblika diktature proletariata.

Razgradnja anonimne družbene lastnine: Kontingenčne rešitve

Bajtova "amfibijska" rešitev bi pomenila prehod iz družbenega upravljanja v podjetniško ali korporacijsko upravljanje, pri katerem bi bil vpliv delovnega kolektiva najbrž bistveno večji, kot je bil doslej, saj bi se anonimni družbeni kapital reinkarniral v korporacijski kapital.

Preobrazba anonimnega družbenega kapitala v korporacijski je seveda eden izmed mnogih možnih prehodov v neanonimni družbeni kapital. Primeren je v tistih okoliščinah, v katerih je socialna integracija zaposlenih nizka, management profesionalno kompetenten in trg povsem dominanten regulator ekonomske dejavnosti, torej v primeru, ko imamo opravka z idealtipskim industrijskim podjetjem. V primeru da niso podani vsi trije pogoji, Bajtova rešitev najbrž ni optimalna. Če je management na ravni podjetja profesionalno šibek, je najbrž bolje, da je lastnik kapitala banka, če pa je kolektiv profesionaliziran in socialno visoko integriran, potem je lastnik kapitala lahko tudi delovni kolektiv.

Ker so čiste alternative redke, so tudi čiste rešitve redko optimalne. Zaradi tega je mešano lastništvo najbrž najbolj pogosta optimalna rešitev. Manzini meni, da naj bi se asociacionizem zavaroval tako pred komunitarizmom kot tudi pred anarhizmom s tem, da bi del kapitala pripadal delavcem v obliki delnic, del pa podjetju. Mondragon, ki je očitno najbolj uspešen kooperativni sistem, je bil pravzaprav zasnovan prav na tistih sedmih načelih, na katerih je Manzini gradil sistem združništva.

Postopno prehajanje bančnega kapitala v podjetniški in tega v delavske delnice opazamo zdaj tudi v ZDA. Že omenjeni ESOP programi, ki jih podpira ameriška vlada, nudijo občutne davčne olajšave v primeru, če vodstva podjetij del akumulacije ali pa del bančnih kreditov prenesejo na delnice zaposlenih. Zelo zanimivi so tudi primeri, ko zaposleni prevzamejo bankrotirana podjetja v samoupravljanje in odkupijo podjetje na osnovi bančnih kreditov, za katere jamči lokalna skupnost ali kaka druga javna ustanova. Ko delavci odplačajo kredite, preidejo proizvodna sredstva v celoti v njihovo last. Tovrsten kolektivni ali individualni odkup proizvodnih sredstev, ki so v anonimni družbeni lasti, bi lahko pomenil zelo postopen prehod od "družbenega lastništva" v različne oblike kolektivnega lastništva. Tam kjer ni bodisi interesa ali pa ni ustreznih možnosti za razgraditev anonimne družbene lastnine v različne oblike korporacijske, kolektivne, družinske ali individualne lastnine pa bi lahko uveljavili sistem najemanja družbenih sredstev na način, kot ga predlaga Labus (1986).

Doslej omenjene spremembe lahko zmanjšujejo tista protislovja med ekonomsko in pravno lastnino, za katere Horvat meni, da so značilna za jugoslovanska podjetja (Horvat, 1989). Če teh protislovij ne razrešimo, se le ta internalizirajo v statusu slehernega delavca. V takšnem dvo-lastniškem sistemu je slehernik mezdni delavec (glede na pravno oziroma družbeno lastnino) in delničar (glede na ekonomsko oziroma kolektivno lastnino). Takšna simbioza med delom in kapitalom (Rus, 1964) se lahko vzdržuje le tedaj, če se institucionalizirajo metode za razreševanje teh protislovij.

Prehod od simbioze k sintezi med delom in kapitalom bi v veliki meri internaliziral tradicionalne politično-ekonomske konflikte med delom in kapitalom v osebne konflikte, ki so značilni za vse tiste, ki imajo status samozaposlenih. Protislovja med kratkoročnimi in dolgoročnimi interesi se pri samozaposlenih ne razrešujejo več na relaciji delavci-managerji-lastniki kapitala, ker te tri vloge pač niso več personalno ločene.

Šele s prehodom od simbioze k sintezi med delom in kapitalom se razrešuje tudi protislovje med privatnim lastništvom nad delovno silo, ki je obstajalo že doslej (Tanko, 1985) in družbenim lastništvom nad proizvodnimi sredstvi. Z odpravo tega protislovja bi najbrž skoraj v celoti odpadla potreba po družbeni kontroli upravljalških procesov, saj bi družbena odgovornost prerasla v takoimenovano "avtomatično odgovornost". Namesto, da bi družba bdela nad upravljanjem z družbenimi sredstvi in sankcionirala suboptimalno upravljanje z njimi, bi ta posel opravil trg: samozaposleni bi bili sankcionirani za neustrezno upravljanje "avtomatično" s tem, ko bi jim trg pobral njihov kapital.

S sociološkega in z organizacijskega vidika je ključnega pomena prav prehod zaposlenih v status samozaposlenih, saj je šele s samozaposlovanjem sploh mogoče konstituirati samoupravljanje. Vse dokler so proizvodna sredstva v družbeni lasti, je družba delodajalec, delavci pa imajo mezdni status. V takšnem lastninskem sistemu samoupravljanje ni mogoče, ker so pač odsotni pogoji zanj. Sistemsko je zdajšnje stanje v družbenem sektorju še vedno podobno tistemu, ki so ga nekateri teoretiki pred davnimi časi predlagali v zvezi s kolektivizacijo kmetijstva. Menili so, da je naprej treba razlastiti kmete, jih tako prisiliti, da stopijo v sovhoze oziroma v državna kmetijska podjetja, potem ko vstopijo, pa naj se jim zakonsko zagotovi samoupravljanje znotraj takšnega državnega podjetja. Zakon o samoupravljanju, ki je izšel v SZ ob koncu 70 let je institucionaliziran primer omenjenega paradoksa, ki bi ga lahko imenovali "svobodno" samoupravljanje v okviru prisilno kolektivizirane industrije.

Omenjeni paradoks neizogibno poraja protislovne posledice: na eni strani ugotavljamo intenziven občutek nemoči vseh zaposlenih, na drugi pa njihovo nadpovprečno zavezanost podjetju (Jež, Rus 1985). Na eni strani je prisotna težnja po maksimiranju osebnih dohodkov na račun akumulacije, po drugi strani pa delavci tolerirajo osebne dohodke, ki so pogosto dva do trikrat nižji, kot pa je "normalna" cena delovne sile.

Z razgradnjo anonimne družbene lastnine v podjetniško in kolektivno bo prišlo do združevanja med delom in kapitalom, do skladja med privatno lastnino delavcev na njihovo delovno silo in privatno lastnino na proizvodna sredstva (pod privatno razumemo v tem primeru ekskluzivno, ne pa tudi nesocializirano). Na ta način bi bili podani vsi potrebni materialni pogoji za samozaposlovanje in s tem tudi za samoupravljanje.

Odrpito ostane seveda vprašanje, v kolikšni meri je sedanja aktivna populacija zmožna izkoristiti takšne materialne oziroma polit- ekonomske pogoje, saj je očitno, da po 40 letih frustriranega samoupravljanja ni mogla razviti niti ustrezne samoupravne niti organizacijske niti poslovne kulture. Visoka stopnja profesionalizacije sicer olajšuje prehod večine delavcev v status samozaposlenih, vendar pa bi moral biti takšen prehod zelo postopen. Postopni prehod anonimne družbene lastnine v neanonimne lastniške oblike omogočajo med drugim tudi mešane oblike lastništva in različne oblike leasinga na vseh področjih.

Alternativa takšnemu, na samozaposlovanju temelječemu samoupravljanju, ni do sedanje jugo-samoupravljanje, ampak Država blaginje švedskega ali avstrijskega tipa, ki z intenzivno redistribucijo dobrin in uslug na globalni ravni skrbi za socializacijo kapitala. Pri nižji stopnji urbaniziranega in socializiranega prebivalstva je morda to optimalnejša rešitev, pri višji stopnji profesionalizacije, urbanizacije in socializacije zaposlenih pa postaja tudi ta oblika socializacije kapitala kontraproduktivna.

VIRI

- Bajt Aleksander (1968), Društvena svojina: kolektivna i individualna, Gledišta, Vol. 9, No. 4.
Bajt Aleksander (1988), Samopravna oblika družbene lastnine, Globus, Zagreb.
Bohinc Rado (1988), Lastnina je dinamična družbena kategorija, Naši razgledi, 11. marca, 1988.
Cigoj Stane (1982), Razlike in sorodnosti med pravnimi institucijami in pojmi združenega dela in obligacij, Združeno delo, 32. zvezek.
Comisso - Turkish Elen (1979), Workers Control Under Plan and Market, New Haven and London, Yale Univ. Press.

- Drucker Peter (1986), *Innovation and Entrepreneurship*, New York, Harper and Row.
- Finžgar Alojzij (1986), *Analiza normativno pravne koncepcije družbene svojine*; v: *Protivurečnosti družbene svojine*, Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja, Ljubljana.
- Fisher G. M. (1980), *Espace Industriel et Liberte; L'autogestion Clandestine*, Paris, PUF.
- Fromm Erich (1976), *To Have and To Be*, New York, Harper and Row.
- Furby L. (1978), *Possessions*; v P. B. Baltes(ed), *Life Span Development and Behaviour*, Vol. 2 New York, Academic Press.
- Gramsci Antonio (1957), *The Modern Prince and Other Writings*; edited by Louis Marks, New York, International Publishers.
- Goldman Lucien (1962), *Reifikacija*, *Perspektive* leto II. št. 13, 14 p.p. 343, 412
- Hegel G. F. (1951), *The Philosopy of Right*, Chicago, Benton.
- Horvat Branko (1967), *Individualno i društveno vlasništvo u socializmu*, *Gledišta*, Vol. 8, No. 3, pp 335-348.
- Horvat Branko (1989), *Social Ownership*; v V. Rus in R. Russel (eds.), *Property, Ownership and the Nature of Work*, *International Handbook of Participation in Organizations*, Vol. 2, Oxford Univ. Press (v tisku).
- Kamušič Mitja (1975), *Vloga in osnove za odgovornost poslovnih organov v OZD v SFRJ*, I. del, FSNE, Ljubljana (neobjavljena doktorska disertacija).
- Kerr Clark (1983), *The Future of Industrial Societies*, Harward Univ. Press, Cambridge.
- Labus Miroslav (1986), *Cena za upotrebu društvenih sredstava*; v: *Protivurečnosti družbene svojine*, Jugoslovanski Centar za teoriju i praksu samoupravljanja, Ljubljana.
- Locke John (1964), *Two Treatises of Government; A critical edition with an introduction and apparatus criticus*; edited by P. Laslett, Cambridge Univ. Press.
- Macpherson C. B. (1978), *Property*, Univ. of Toronto Press, Toronto.
- Marx Karl (1961), *Rani radovi*, Zagreb, Naprijed.
- Marcel Gabriel (1934), *L'Étre et l'Avoire*, Editions Aubeirec.
- Mulder Mauk (1960), *The Power Variable in Communication. Experiments*, *Human Relations* Vol. 13, No. 241-256
- Naisbitt John (1987), *Govor ob otvoritvi nove tehnične fakultete Univerze v South Carolini*.
- Prudhon P. J. (1969), *Selected Works*, Edited by S. Edwards, New York, Doubleday: Anchor.
- Prudhon P. J. (1970), *What is Property?*, New York, Dover.
- Pusić Eugen (1989), *Property - Ownership*; in V. Rus and R. Russel (eds.), *Ownership, Participation and Nature of Work*, *International Handbook of Participation in Organizations*, Vol. 2, Oxford Univ. Press (v tisku).
- Reagan Ronald (1981), *Reaganov govor pred organizacijo Young Americans for Freedom*, julija, 1974; citirano po Raymond Russel (1985), *Sharing Ownership in the Workplace*, State Univ. of New York Press, Albany.
- Rousseau J. J. (19..), *Razprava o izvoru in o temeljih neenakosti*, II. razprava.
- Rus Veljko (1961), *Socializem in lastništvo*, *Perspektive*, Vol. 1, No. 1, pp 897-917.
- Rus Veljko (1964), *Simbioza dela in lastništva*, *Perspektive*, Vol. 4 N. 8.
- Rus Veljko (1984), *Solidarnost in ekosistemska integracija*; v J. Javoršek in drugi (eds), *Integracije v gospodarstvu*, Delavska enotnost, Ljubljana.
- Rus Veljko (1986), *Private and Public Ownership*, *Scandinavian Journal of Management Studies*, May.
- Sartre Jean Paul (1948), *L'Étre et le neant*, Paris, Gallimard.
- Schumpeter J. A. (1950), *Capitalism, Socialism and Democracy*. Third Edition, New York, Harper and Row.
- Vodopivec Milan (1988), *Kdo razpolaga z družbeno lastnino?*, *Naši razgledi*, 11. marec, 1988.
- Wilpert Bernhard (1989), *Property, Ownership and Participation*; in V. Rus and R. Russel (eds), *Ownership, participation and Nature of Work*, *Inter. Handbook on Participation in Organizations*, Vol. 2, Oxford Univ. Press (v tisku).
- Tanko Zvonimir (1985), *Temeljna protislovja družbene lastnine*, *Teorija in praksa*, Vol. 22 No. 12.
- Tawney R. H. (1920), *The Sickness of An Aquisitive Society*, George Allen and Unwin.